

Asia Maalausten tekijänoikeus ja parodia

Hakija M

Annettu 18.4.2017

Tiivistelmä

Teosten käyttö parodioivien uusien maalauksien esikuvina oli tekijänoikeudellisesti sallittua.

LAUSUNTOPYYNTÖ

1. Hakija on pyytänyt tekijänoikeusneuvostolta lausuntoa siitä, ovatko myöhemmin tehdyt teokset sillä tavalla parodisia, että lausuntopyynnön tekijän tekijänoikeutta alkuperäisiin teoksiin ei ole rikottu.
2. Hakija katsoo, että hänen tekijänoikeuttaan on loukattu myymälä galleriassa G kaksi maalausta, jotka ovat hakijan teosten epäitsenäisiä muunnelmia. Asiassa on kyse siitä, ovatko B:n kaksi lausuntopyynnössä yksilöityä maalausta loukanneet hakijan tekijänoikeutta hänen teoksiinsa ”I” ja ”K”.
3. Onko B:n teoksissa poikettu lausuntopyynnön tekijän teoksista havaittavissa olevalla tavalla ja ovatko teokset huumorin tai pilailun ilmentymä, vai ovatko kyseessä pikemminkin jäljennökset, joissa on niin merkityksettömiä muutoksia että ne siten loukkavat hakijan tekijänoikeutta?

VASTINE

4. G on ilmoittanut olleensa yhteydessä B:hen vastineen laatimista varten ja toimittanut sitten nimissään vastineen, jossa katsoi että B:n teokset eivät loukkaa hakijan tekijänoikeutta eivätkä ne ole hakijan teosten jäljennöksiä, vaan uusia, itsenäisiä teoksia ja parodioita hakijan teoksista. B:n tekijänoikeus ei riipu tekijänoikeuksista M:n teoksiin.

5. Tekijän yksinoikeudet teokseensa eivät estä parodian tekemistä teoksista. Parodioiden ja kriittisesti arvosteluvien muunnelmien on Suomessa katsottu voivan olla sallittuja muun muassa uusina ja itsenäisinä muunnelmina ja ivamukaelmina. Suomessa ivamukaelman käsitettä ei ole määritelty. Euroopan Unionin tuomioistuimen Deckmyn-ratkaisussa on katsottu parodian olevan unionin oikeuden mukainen itsenäinen käsite. Parodian keskeisiä tunnusmerkkejä ovat viittaus olemassa olevaan teokseen ja siitä poikkeaminen havaittavalla tavalla huumorin tai pilailun ilmentymänä.
6. B tekee usein teoksensa tiettyä kaupunkia tai galleriaa ajatellen. Helsingin näyttelyä varten hän inspiroitui muun muassa Muumeista ja Marimekon kuoseista, joihin kuuluu myös lausuntopyynnön kohteena oleva M:n Marimekolle lisensioima kuosi. B:n mukaan lausuntopyynnön kohteena olevat maalaukset ovat saaneet inspiraationsa hänen kotonaan löytyneestä Marimekon valmistamasta kodin irtaimistosta. Näyttelyssä haluttiin hänen mukaansa kuvata todellista tai harhaista perheidyttä. B oli kiinnostunut suomalaisesta ikonografiasta ja sen sekoittamisesta vähän erilaisen todellisuuden kanssa. Näyttelystä oli sanomalehdessä todettu, että aivan kuin B olisi työhuoneellaan miettinyt, mikä voisi Suomessa säväyttää. Hänelle on tunnusomaista yhdistellä provosoivia ja kiistanalaisia aineksia tuttuihin ja ikoneiksi muodostuneisiin hahmoihin. Alkuperäisen teoksen elementtejä ei käytetä sellaisenaan B:n teoksissa, vaan niitä parodioiden mukailtaan siten, että M:n alkuperäisten ja B:n teosten vaikutelmat ja elämykset ovat hyvin erilaiset.
7. Parodia ei käsitä vain koomisia teoksia, vaan parodiaa käytetään usein myös kritiikin ja yhteiskunnallisen keskustelun välineenä eikä parodian tarvitse kohdistua alkuperäiseen teokseen. B:n teosten tarkoitus on ollut luoda mielleyhtymä Marimekon kuoseihin suomalaisena ikonina kertoen B:n halusta löytää maailmasta klišeitä ja kuplia, joita hän teoksillaan voisi puhkoa. Toissijaisesti kuvataiteen lainaaminen on sallittua myös tekijänoikeuslain 22 §:n mukaisen sitaattioikeuden nojalla. Kuten korkeimman oikeuden ratkaisusta KKO 1971 II 44 oli todettu, laajakin alkuperäisen teoksen lainaaminen voi olla sallittua kun tarkoituksena oli saattaa toisesta teoksesta ilmenevä aatteellinen ja yhteiskunnallinen näkemys arvostelun kohteeksi.

TEKIJÄNOIKEUSNEUVOSTON LAUSUNTO

8. Tekijänoikeuslain (404/61) 55 §:n mukaan tekijänoikeusneuvosto antaa lausuntoja tekijänoikeuslain soveltamisesta. Näiden lausuntojen luonne ei ole sitova.

Kuvataiteen teoksen tekijänoikeus

9. Tekijänoikeuslain (TekijäL) 1 §:n 1 momentin mukaan sillä, joka on luonut kirjallisen tai taiteellisen teoksen, on tekijänoikeus teokseen. Säännöksessä mainitaan esimerkkeinä suojatuista teoksista muun muassa kuvataiteen teos.
10. Tekijänoikeudessa teoksella tarkoitetaan luonnollisen henkilön henkisen luomistyön tulosta. Teokselta edellytetään, että sitä voidaan pitää tekijänsä itsenäisen luovan työn omaperäisenä tuloksena. Tällöin se ylittää teoskynnyksen eli saavuttaa teostason. Tavanomaisena arviointikriteerinä on pidetty sitä, voisiko kukaan muu samaan työhön ryhtyessään päätyä samanlaiseen lopputulokseen. Tekijänoikeus suojaa sekä teosta kokonaisuutena että sellaista teoksen osaa, jota muusta teoksesta irrallaan tarkasteltuna voidaan pitää tekijänsä luovan työn omaperäisenä tuloksena.
11. Euroopan unionin tuomioistuin katsoi 16.7.2009 antamassaan tuomiossa C-5/8 (Infopaq International), että tekijänoikeutta voidaan soveltaa ainoastaan sellaiseen aineistoon, mikä on omaperäinen siinä mielessä, että se on tekijänsä luovan henkisen työn tulos. Sama tuomioistuin katsoi 1.12.2011 antamassaan ratkaisussa C-145/10 (Painer), että teos voi saada tekijänoikeussuojaa, jos se on tekijänsä henkisen luomistyön tulos siten, että se kuvastaa tekijän persoonaa ja siitä käyvät ilmi tekijän vapaat ja luovat valinnat teosta tehtäessä. Kansallisen tuomioistuimen tehtävä on ratkaista lopullisesti, ylittyykö teoskynnys.
12. Vakiintuneen näkemyksen mukaan ideat, aiheet, periaatteet yms. jäävät tekijänoikeussuojan ulkopuolelle. Tekijänoikeus ei estä kahta henkilöä esimerkiksi maalaamasta taulua samasta aiheesta. Suojan kohteena on se teoksen ilmenemismuoto, johon tekijä on omaperäisellä tavalla ajatuksensa saattanut. Tekijänoikeuslain 4 §:n 2 momentin mukaan jos joku teosta vapaasti ja itsenäisesti muuttaen on saanut aikaan uuden ja itsenäisen teoksen, ei hänen tekijänoikeutensa riipu tekijänoikeudesta alkuperäisteokseen.

13. Tekijänoikeuslain 4 §:n 1 momentin nojalla sillä, joka on kääntänyt teoksen, muunnellut sitä tai saattanut sen toiseen kirjallisuus- tai taidelajiin, on tekijänoikeus teokseen tuossa muunnellussa muodossa. Teoksen muuntelijan on saatava alkuperäisen teoksen tekijänoikeuden haltijan suostumus kappaleen valmistamiseen ja yleisön saataville saattamiseen.
14. Muuntelijan yksinomainen oikeus rajoittuu hänen omaan teokseensa. Saadakseen tekijänoikeuslain 1 §:n mukaista suojaa on käännöksen tai muun muunnelman ylitettävä teoskynnys eli täytettävä itsenäisyyden ja omaperäisyyden vaatimukset. Kappaleiden valmistaminen tekijänoikeuslain 4 §:n 1 momentin nojalla suojaa saavasta muunnelmasta sekä muunnelman saattaminen yleisön saataviin edellyttää sekä alkuperäisen teoksen tekijän että muuntelijan suostumusta.
15. Tekijänoikeusneuvosto on useasti käsitellyt muuntelun ja vapaan muuttamisen rajanvetoa, muun muassa lausunnoissa TN 1993:24, TN 2002:7, TN 2002:13, TN 2005:16, TN 2012:3 ja TN 2016:8. Yhtäältä on todettu, kuinka luomistyö saa aina vaikutteita aiemmasta tuotannosta ja kuinka olemassa olevia tyylipiirteitä, aatteita ja taiteellisia vaikutteita käytetään hyväksi. Olemassa olevaan nojaaminen tässä mielessä ei estä tekijää nauttimasta tekijänoikeutta itsenäiseen ja omaperäiseen työhönsä eli teostasoon yltävään tuotokseen.
16. Tekijän taloudellisista oikeuksista säädetään TekijäL 2 §:ssä. TekijäL 2 §:n 1 momentin mukaan tekijänoikeus tuottaa, TekijäL 2 luvussa säädetyin rajoituksin, yksinomaisen oikeuden määrätä teoksesta valmistamalla siitä kappaleita ja saattamalla se yleisön saataviin, muuttamattomana tai muutettuna, käännöksenä tai muunnelmana, toisessa kirjallisuus- tai taidelajissa taikka toista tekotapaa käyttäen.
17. TekijäL 2 §:n 2 momentin mukaan kappaleen valmistamisena pidetään sen valmistamista kokonaan tai osittain, suoraan tai välillisesti, tilapäisesti tai pysyvästi sekä millä keinolla ja missä muodossa tahansa. Kappaleen valmistamisena pidetään myös teoksen siirtämistä laitteeseen, jolla se voidaan toisintaa.
18. TekijäL 2 §:n 3 momentin 1 kohdan nojalla tekijällä on yksinomainen oikeus määrätä teoksen välittämisestä yleisölle esimerkiksi internetissä.
19. Tekijän moraalisisista oikeuksista säädetään TekijäL 3 §:ssä. TekijäL 3 §:n 1 momentin mukaan tekijä on ilmoitettava hyvän tavan

mukaisesti, kun teoksesta valmistetaan kappale tai teos kokonaan tai osittain saatetaan yleisön saataviin.

20. TekijäL 3 §:n 2 momentin mukaan teosta älköön muutettako tekijän kirjallista tai taiteellista arvoa tahi omalatuaisuutta loukkaavalla tavalla älköönkä sitä myöskään saatettako yleisön saataviin tekijää sanotu in tavoin loukkaavassa muodossa tai yhteydessä.
21. TekijäL 3 §:n mukaisten moraalisten oikeuksien mahdollista loukkausta arvioidaan objektiivisen mittapuun mukaan ottaen huomioon teoksen luonne, teoksesta ilmenevä ideologia ja tarkoituksperät sekä teoksen tavannukainen käyttötapa ja -yhteys. Myös tekijän subjektiiviselle näkemykselle on annettava merkitystä. (Harenko, Kristiina – Niiranen, Valtteri – Tarkela, Pekka: Tekijänoikeus – kommentaari ja käsikirja, Helsinki 2006, s. 52)

Parodiasta

22. Tekijänoikeuslaissa ei ole nimenomaisesti säädetty parodiasta. Perinteisesti on katsottu, että parodia imitoi alkuperäistä työtä ja tekee siitä ivamukaelman. Lisäksi on katsottu, että parodian tarkoituksena on saattaa joko alkuperäinen teos, sen tekijä tai teoksen aihe naurun, pilkan tai arvostelun kohteeksi. Tekijän moraalisten ja taloudellisten oikeuksien ei ole katsottu olevan esteenä teosten parodioimiselle (Katso myös Hietanen, Herkko: Pelleily sallittu? - Parodia tekijänoikeuden rajoituksena, Defensor Legis 1/2009, s. 149 ja Haarmann, Pirkko-Liisa: Tekijänoikeus ja lähioikeudet, Helsinki 2005, s. 144–145)
23. Kun arvioidaan sitä, onko kahdessa tai useammassa tuotoksessa, kuten kaunokirjallisessa teoksessa ja elokuvassa, kysymys samasta teoksesta, turvaudutaan samanlaisuusarviointiin. Tekijänoikeuslain 4 § 2 momentti täsmentää erityisesti tätä ulottuvuutta. Sallittua parodiaa pidetään 4 § 2 momentissa tarkoitettuna vapaasti muuttaen aikaansaatusa itsenäisenä teoksena, eikä 4 § 1 momentin mukaisena muunnelmana. Taustalla on ajatus siitä, että parodia hyödyntää toista teosta sille vieraassa tarkoituksessa. Myös siteeraus voi tulla arvioitavaksi. (Alén-Savikko: Vakavasti otettava (va)iva - tekijänoikeudellista huomioita parodiasta, teoksessa: Oikeus, tieto ja viesti: Viestintäoikeuden vuosikirja 2015, s.207)
24. Tekijänoikeuden ja lähioikeuksien tiettyjen piirteiden yhdenmukaistamisesta tietoyhteiskunnassa annetun direktiivin 2001/29/EY 5 artiklan 3 kohdan k alakohdan mukaan jäsenvaltiot

voivat säätää poikkeuksen tekijän yksinoikeuteen suojatun teoksen käyttämisestä karikatyyriässä, parodiassa tai pastississa. Hallituksen esityksestä (HE 28/2004, s. 37) ilmenee, että tällaista poikkeusta ei sisälly TekijäL:iin. Sitä ei ole myöskään myöhemmin lisätty TekijäL:iin.

25. Parodioita on sen sijaan totuttu käsittelemään TekijäL 4 §:n 2 momentin tarkoittamina itsenäisinä teoksina eli niin sanottuina vapaina muunnelmina. TekijäL 4 §:n 2 momentin mukaan jos joku teosta vapaasti muuttaen on saanut aikaan uuden ja itsenäisen teoksen, ei hänen tekijänoikeutensa riipu tekijänoikeudesta alkuperäiseen teokseen. Yleensä on katsottu, että sallittu parodia hyödyntää alkuperäistä teosta toisessa tarkoituksessa ja voi sen vuoksi olla itsenäinen teos. Kaikissa tapauksissa parodiakin saa suojaa itsenäisenä teoksena vain teossuojan yleisten edellytysten täytyessä. (Sorvari, Katariina: Tekijänoikeuden loukkaus, Helsinki 2007, s. 179 ja Haarmann, Pirkko-Liisa: Tekijänoikeus ja lähioikeudet, Helsinki 2005, s. 67.) Parodia on muuttuva käsite, jonka ulottuvuuksia ja ilmenemismuotoja on aina välillä arvioitava. (Ks. lisää esim. Alén-Savikko: Vakavasti otettava (va)iva - tekijänoikeudellista huomioita parodiasta, teoksessa: Oikeus, tieto ja viesti: Viestintäoikeuden vuosikirja 2015, s.196)
26. Jo komiteanmietinnössä 1953:5 todettiin, että taiteellinen luomistyö saa yleensä vaikutteita samalla alalla tapahtuneesta vanhemmasta tuotannosta eikä sen vuoksi ole siitä kokonaan riippumaton. Jälkipolvet käyttävät hyväkseen olemassa olevia tyyli-
piirteitä, aatteita ja taiteellisia vaikutteita, ja näillä on hedelmöittävä vaikutus heidän työhönsä. Milloin tekijänoikeuslain 4 §:n 2 momentin mukaan uusi teos täyttää itsenäisyyden ja omaperäisyyden vaatimukset, täytyy tekijän, vaikkakin hän sitä muovaillessaan on äsken mainitussa mielessä käyttänyt hyväkseen aikaisempaa teosta, saada luomukseensa itsenäinen tekijänoikeus.
27. Yksityiskohtaisten sääntöjen antaminen siitä, miten raja vapaan luomisen ja kielletyn muuntelemisen välillä käytännössä on vedettävä, on varsin vaikeaa. Riidanalaisissa tapauksissa rajanveto jää lain esitöiden mukaan oikeuskäytännön varaan, jolloin tuomioistuimen on vapaasti harkittava kaikki asiaan vaikuttavat seikat. (Komiteanmietintö 1953:5. Ehdotus laiksi tekijänoikeudesta kirjallisiin ja taiteellisiin teoksiin, s. 50 ja Oesch, Rainer: Bildcitats, NIR 1997, s. 442)

Oikeuskäytäntöä

28. Korkein oikeus on todennut tapauksessa KKO 1971 II 44 (Lapualaisooppera), että teosta oli pidettävänä uutena ja itsenäisenä teoksena, joka kaunokirjallisuuteen luettavana näytelmänä kuului toiseen kirjallisuuden lajiin kuin alkuperäisteos. Teoksen tarkoituksena oli saattaa alkuperäisteoksesta ilmenevä aatteellinen ja yhteiskunnallinen näkemys arvostelun kohteeksi. Huomioon ottaen myös sanottujen teosten kirjallisen lajin erilaisuus, vastaajan ei katsottu ottaneen lainauksia laajemmalta kuin mainittu tarkoitus oli edellyttänyt.
29. Ruotsin Högsta domstolen on katsonut 23.12.2005 päivätyssä ratkaisussaan T 4739-04, että teoksen muuntelua parodiatarkoituksessa on perinteisesti pidetty sallittuna, ja tällöin voidaan myös varsin laajasti käyttää alkuperäisteosta sanasta sanaan. Högsta domstolenin enemmistö piti parodiaa itsenäisenä teoksena, eikä kirjailijan alkuperäisteosta esitetty kirjailijan kannalta loukkaavassa muodossa siten, että hänen kirjallista arvoaan tai omalaatuisuuttaan olisi loukattu. Tekijänoikeusneuvosto katsoo, että kyseinen Ruotsin Högsta domstolenin ratkaisu on relevantti myös Suomen oikeuden kannalta, sillä kyseinen säännös on asiallisesti samansisältöinen Ruotsissa ja Suomessa. (Ks. myös Bruun, Niklas: Mikko Mallikas huumekauppiaana, IPRinfo 1/2006)
30. Tekijänoikeusneuvosto on käsitellyt parodiaa lausunnoissaan TN 2009:2 sekä TN 2010:3.
31. Euroopan unionin tuomioistuin katsoi 3.9.2014 antamassaan tuomiossa C-203/13 (Deckmyn), että parodian keskeisinä tunnusmerkkeinä ovat se, että siinä yhtäältä viitataan olemassa olevaan teokseen mutta poiketaan siitä havaittavissa olevalla tavalla ja toisaalta se on huumorin tai pilailun ilmentymä. Tekijänoikeusdirektiivin 2001/29/EY 5 artiklan 3 kohdan k alakohdan parodian käsitteeseen ei sovelleta edellytyksiä, joiden mukaan parodialla on oltava sille ominainen alkuperäinen luonne sen lisäksi, että siinä poiketaan havaittavissa olevalla tavalla parodian kohteena olevasta alkuperäisestä teoksesta, että se on voitava kohtuudella yhdistää muuhun henkilöön kuin alkuperäisen teoksen tekijään, sen kohteena on oltava alkuperäinen teos tai siinä on mainittava parodian kohteena olevan teoksen lähde. Mainittuun parodiaa koskevaan poikkeukseen on kuitenkin sovellettava oikeudenmukaista tasapainoa yhtäältä tekijäin ja muiden direktiivissä mainittujen oikeudenhaltijoiden sekä toisaalta parodiapoikkeusta hyödyntävien teosten käyttäjien välillä.

32. Tuomioon ratkaisuehdotuksen 22.5.2014 antanut julkisasiamies Villalón lausui, että parodia on yhtäaikaisesti jäljitelmä ja luomus. Sen on kuitenkin tasapainoteltava jäljitelyjen ja omaperäisten osatekijöiden välillä. Lisäksi julkisasiamies viittasi yhtäältä tunnistettavuuteen ja toisaalta etäisyyden pitämiseen suhteessa käytettyyn teokseen. Tietoyhteiskuntadirektiivissä omaksuttu parodian käsite ei rajoittune siihen, että parodioitu teos on parodian kohteena (target); käsite kattaa myös tilanteet, jossa se on parodian väline (weapon) kolmanteen kohdistuvassa ilmaisussa. Parodian sisällöllisen arvioinnin julkisasiamies kytki vahvasti EU:n perusoikeusjärjestelmään ja eri oikeuksien tasapainottamiseen, mukaan lukien ilmaisuvapaus ja syrjintäkielto.

Analyysi ja johtopäätökset kyseessä olevan piirroksen tekijänoikeudellisesta arvioinnista

33. Tekijänoikeusneuvosto on tutustunut ja arvioinut sille toimitettuja paperiväritulosteita alkuperäisistä teoksista ja kahdesta B:n maalauksesta. Tekijänoikeusneuvosto katsoo, että kumpikin M:n teos on niin itsenäinen ja omaperäinen, että ylittää teoskynnyksen.
34. Tekijänoikeusneuvosto katsoo edelleen suorittamansa kokonaisarvion perusteella, että B:llä on ollut mahdollisuus tehdä omaperäisiä luovia valintoja luodessaan nyt kyseessä olevat kaksi maalausta. Alkuperäisissä M:n teoksissa ja B:n töissä on havaittavissa samankaltaisuutta eläinhahmojen osalta siinä määrin, että jälkimmäiset näiltä osin viittaavat aiempiin ja esikuvana olleisiin M:n teoksiin.
35. B:n teosten käyttö toisessa kontekstissa ja tarkoituksessa poikkeavat M:n teoksista. Tämä heijastelee B:lle tunnusomaista työtapaa yhdistellä provosoivia ja kiistanalaisia aineksia tuttuihin hahmoihin. Vähäisistä muutoksista huolimatta on saatu aikaan uusia ja itsenäisiä teoksia. B:n teoksia voidaan siten pitää M:n nyt kyseessä olevien teoksien ja niiden eläinhahmojen parodiointina.
36. B:n teoksissa ei loukata alkuperäisten teosten taiteellista arvoa tai tasapainoa tekijän oikeuksien ja parodioijan ilmaisuvapauden välillä. M:n ja B:n teokset, ottaen huomioon konteksti ja tarkoitus, eroavat toisistaan sinä määrin, että B:n teokset eivät ole alkuperäisten teosten kappaleita tai muunnelmia, vaan TekijäL 4 §:n 2 momentin tarkoittamia itsenäisiä teoksia eli niin sanottuja vapaita muunnelmia. Täten B ei tarvinnut aiempien teosten oi-

keudenhaltijan suostumusta omien maalaustensa tekemiseen, eivätkä hänen maalauksensa loukkaa alkuperäisten teosten tekijänoikeutta.

Puheenjohtaja Marcus Norrgård

Sihteeri Perttu Virtanen

Lausunto on käsitelty tekijänoikeusneuvoston täysistunnossa. Asian ratkaisemiseen ovat osallistuneet Marcus Norrgård (puheenjohtaja), Taina Pihlajarinne, Olli Pitkänen, Jukka Helle, Sanna Nikula, Ismo Huhtanen, Marja Heikkilä-Kauppinen, Tuula Hämäläinen, Anniina Dahlström ja Marja Hamilo.